

УДК 366.5 (4)

JEL Classification: D 18

ВПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ СПОЖИВАЧІВ

Муромець Н. Є., д.е.н., доцент

Протасова О. В.

Харківський торговельно-економічний інститут

Київського національного торговельно-економічного університету

Анотація. Питання захисту прав споживачів у Європейському Союзі завжди знаходилося у центрі європейської політики. Європейська політика у відношенні прав споживачів охоплює всю різноманітність народногосподарських галузей та зачіпає численні підприємства та виробництва, враховуючи такі аспекти, як електронні угоди, посилкова торгівля, ціноутворення та реклама, правовий захист в торгівлі, суспільне здоров'я, безпечність кінцевого продукту. Тому актуальним є впровадження досвіду ЄС у сфері захисту прав споживачів в Україні.

Метою даної статті є узагальнення наукового і практичного досвіду у сфері захисту прав споживачів в ЄС, визначення особливостей та тенденцій впровадження цього досвіду в Україні.

У статті досліджено європейський досвід щодо забезпечення державної безпеки прав та інтересів споживачів в діяльності торговельного підприємства. Розроблено теоретичні та практичні рекомендації щодо впровадження досвіду Європейського Союзу в Україні. Розглянуто необхідність принципового реформування сфери захисту прав споживачів в Україні. Визначена необхідність впровадження концепції вільного ринку з чітким контролем за безпечністю товарів, робіт та послуг. Визначена необхідність створення окремого органу виконавчої влади із захисту прав споживачів.

Отже, у статті визначена необхідність впровадження європейського досвіду у сфері захисту прав споживачів в Україні та наведена практична необхідність заходів щодо даного впровадження.

Забезпечення високої якості продукції (послуг) нерозривно пов'язано із задоволенням потреб споживача. Ця взаємозалежність визначає сьогоденні ринкову політику будь-якої організації, тим більш, що права споживачів на якісну та безпечну продукцію у розвинених європейських країнах мають сувору законодавчу основу, яку необхідно запровадити і в Україні.

Ключові слова: європейський досвід, захист прав споживачів, державна безпека, концепція вільного ринку, безпечність товарів.

INTRODUCTION OF EUROPEAN EXPERIENCE IN THE SPHERE OF PUBLIC SAFETY OF CONSUMER INTERESTS

Dr. Nataliya Muromets, DS in Economics, Associate Professor

Oleksandra Protasova

Kharkiv Institute of Trade and Economics of

Kiev National University of Trade and Economics

Summary. The issue of consumer protection in the European Union has always been at the center of European politics. European policy regarding consumer rights covering the diversity of economic sectors and affects many businesses and production, taking into account aspects such as electronic transactions, mail order, pricing and advertising, legal protection in trade, public health, the safety of the final product. So important is the implementation of the EU experience in the field of consumer protection in Ukraine.

The purpose of this article is summarizing the scientific and practical experience in the field of consumer protection in the EU, determining the characteristics and trends of implementing this experience in Ukraine.

In the article the European experience on national security interests and rights of consumers in commercial enterprise. Theoretical and practical advice on the implementation of EU experience in Ukraine. The necessity of fundamental reforms of consumer protection in Ukraine. The necessity of introducing the concept of a free market with strict control over safety of goods and services. The necessity of a separate executive body of consumer protection.

Thus, the article identified the need to implement European experience in the field of consumer protection in Ukraine and the practical necessity of measures for implementation.

Providing high quality products (services) is connected closely with the needs of the consumer. This interdependence defines today market policy of any organization, the more that consumers' rights to quality and safe products in developed European countries have strict legal framework, which should be introduced in Ukraine.

Keywords: European experience, consumer rights protection, public safety, the free market concept, safety products.

Постановка проблеми. Сучасне українське законодавство в сфері захисту прав споживачів намагається адаптуватися до законодавства Європейського Союзу, але одного запозичення європейських норм недостатньо, оскільки виникає потреба у досвіді організацій і державних органів для більш ефективної діяльності на засадах адаптованих до європейських стандартів положень законів.

Здійснення в Україні соціально-економічних та політичних перетворень зумовлює необхідність підвищення ефективності захисту прав громадян і, зокрема, забезпечення реалізації передбаченого у ст.42 Конституції України обов'язку держави захищати права громадян як споживачів [1]. У процесі ринкових перетворень, ускладнених такими явищами, як інфляція та підвищення цін, значно знизився рівень соціального захисту населення. Зростає кількість скарг споживачів на незадовільну якість продукції, надання послуг та обслуговування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання захисту прав споживачів в Україні досліджують такі вчені, як Г. Осетинська, О. Письменна, О. Шафалюк, М. Феськов, тощо. Вивчення проблем захисту прав споживачів має як теоретичне, так і практичне значення, оскільки для визначення конкретних практичних методів вирішення економічних проблем необхідно використовувати актуальні науково-теоретичні знання.

Невирішені складові загальної проблеми. Аналізуючи наукову літературу можна побачити, що на сучасному етапі розвитку України зростає увага питанню захисту прав споживачів, але, більшість наукових публікацій обмежуються рамками цивільного права.

Формування цілей статті. Метою даного дослідження є розробка теоретичних та практичних рекомендацій щодо впровадження в Україні європейського досвіду у сфері захисту прав споживачів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Захист прав споживачів в Україні – це дуже складна справа, оскільки відбуваються активні економічні та соціальні процеси, які допомагають активно та стрімко адаптуватися до вимог Європейського Союзу та інших високорозвинених країн. Створюються привабливі умови для підприємств-експортерів, які дають можливість розвиватися та виходити на міжнародні ринки збуту вітчизняним підприємцям. Але привабливі вимоги створюються і для іноземних імпортерів, які мають більш якісний товар, ніж український, тому створюється неоднозначна ситуація, та саме від вибору споживача в даній ситуації будуть залежати економічні та фінансові можливості не тільки виробників, а також і самих споживачів, а також від вибору споживача буде залежати добробут суспільства. Головним завданням держави повинен бути надійний захист прав та інтересів споживачів та всього населення.

Захист прав споживачів охоплює цілий ряд заходів та завдань, які покликані захищати громадян від невидимих небезпек в процесі використання товарів та послуг, забезпечувати гарантію частоти харчових продуктів та безпечність товарів, а також забезпечувати захист від скритого шахрайства відносно споживача.

Вітчизняне законодавство щодо захисту прав та інтересів споживачів включає також й інші законодавчі та підзаконні акти, серед яких слід виділити Закони України «Про рекламу», «Про інформацію», «Про освіту», «Про безпечність та якість харчових продуктів», «Про транспорт», «Про зв'язок», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», положення про «Правила роздрібної торгівлі», «Правила торгівлі на ринках», «Правила торгівлі у розстрочку», «Правила торгівлі лікарськими засобами», «Правила торгівлі транспортними засобами і номерними агрегатами», «Правила роздрібної торгівлі тютюновими виробами», тощо.

Україна здійснює досить активну міжнародну діяльність і є членом багатьох міжнародних та регіональних організацій зі стандартизації та метрології, зокрема Міжнародної організації і стандартизації (ISO), Міжнародної електротехнічної комісії (IEEC), організації державних метрологічних установ країн Центральної та Східної Європи (COOMET), Європейського комітету зі стандартизації (CEN). Особливе значення для реалізації ефективної споживчої політики має участь України в Комітеті із захисту інтересів споживачів COPOLCO [2, с. 47].

В Україні діють також певні європейські директиви в рамках міжнародних угод, підписаних нашою країною, які доповнюють вітчизняне законодавство на захист прав та інтересів споживачів нормами, визнаними у світовій та європейській спільноті.

В Україні задекларовано про державний захист економічних інтересів громадян як споживачів, можливість вільного вибору продукції, а також її виробників і продавців, отримання знань і кваліфікації, необхідних відповідно до їх потреб, гарантію придбання або отримання продукції в обсягах, що забезпечують рівень споживання, достатній для підтримання належного рівня життєдіяльності населення нашої країни [3, с. 171].

У зв'язку із проведенням реформ та прагненням України вступити до Європейського Союзу стають все більш актуальними питання захисту споживачів, питання інформованості та просвітництва щодо знання своїх прав та обов'язків. Знаючи свої права та обов'язки кожна людина може розв'язувати проблеми якості товарів, природи, житла, їх безпеки для свого здоров'я та для здо-

ров`я своєї сім`ї [4, с. 273]. Також ці знання допомагають формувати цивілізовані ринкові відносини між учасниками ринку, так як у цих відносинах не закон повинен зупиняти людину вчинити ту чи іншу дію, а саме пристойність та повага до іншої людини. Захист прав споживачів повинен стати нормою життя в Україні.

Як зазначає А. Коваленко, сьогодні доволі важливим і актуальним є питання розбудови і становлення цілісної системи з питань захисту прав споживачів в Україні, без вирішення якого неможливо забезпечити поступовий соціально-економічний розвиток, розв`язання нагальних потреб у насиченні споживчого ринку якісними товарами, роботами та послугами [5, с. 375].

Основним регулятором ринку харчових продуктів, кормів та об`єктів санітарних заходів є Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері безпечності та окремих показників якості харчових продуктів (компетентний орган). Таким компетентним органом є Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів (Держпродспоживслужба), яка створена шляхом об`єднання кількох контролюючих установ (Держветфітослужби, Споживчої, Сільськогосподарської та Цінової інспекцій, Санітарно-епідеміологічної служби) та відповідно до розпорядження Кабінету міністрів України від 6 квітня 2016 року № 260-р офіційно розпочала роботу і приступила до виконання функцій [6]. Початком роботи цієї структури є старт реформи у цій сфері відповідно до вимог Європейського Союзу у сфері безпечності харчових продуктів.

Проведена реорганізація ліквідувала певну кількість державних структур, а виконувати їхні функції стала Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів (Держпродспоживслужба).

Якщо розглянути європейську практику у сфері захисту прав споживачів, то вона передбачає чітко розподілений функціонал між різними органами влади: одна – інспектує та контролює, а інші – захищають інтереси споживачів. Але в Європейському Союзі немає універсального органу, який би поєднував питання контролю за якістю та безпечністю харчової продукції з функціями забезпечення захисту прав споживачів в цілому, в Європі існує чітке розмежування, діють окремі органи. Водночас функціонує низка національних інститутів з питань безпечності фітосанітарної продукції, незалежних дослідницьких центрів, незалежних лабораторій, запроваджених систем порівняльного тестування, створених центрів захисту прав споживачів, працюють численні асоціації споживачів. У таблиці 1 наведено органи для контролю за безпечністю харчових продуктів та органи з питань захисту прав споживачів на прикладі кількох країн Європейського Союзу.

Таблиця 1 – Органи для контролю за безпечністю харчових продуктів та органи з питань захисту прав споживачів у країнах ЄС

Країна	Органи для контролю за безпечністю харчових продуктів	Органи з питань захисту прав споживачів
Польща	Санітарно-епідемічна інспекція; Міністерство охорони здоров`я	Служба з питань конкуренції та захисту прав споживачів
Австрія	Міністерство охорони здоров`я; Федеральне міністерство сільського господарства, лісового господарства, довкілля та управління водними ресурсами; Австрійська агенція з питань здоров`я та безпечності харчових продуктів; Федеральна служба з питань безпечності харчових продуктів	Федеральне міністерство з питань соціального захисту та захисту прав споживачів
Бельгія	Федеральна державна служба з питань здоров`я, безпеки харчового ланцюга та довкілля; Федеральна агенція з питань безпечності харчового ланцюга	Служба з питань конкуренції
Болгарія	Міністерство сільського господарства та харчових продуктів; Міністерство охорони здоров`я; Міністерство довкілля та водних ресурсів; Болгарська агенція з питань безпеки харчових продуктів; Центр оцінки ризиків; Національний центр з питань охорони здоров`я населення та проведення аналізів	Комісія з питань торгівлі та захисту споживачів
Хорватія	Міністерство сільського господарства, рибного господарства та сільського розвитку; Міністерство охорони здоров`я та соціального добробуту; Хорватська агенція з питань харчових продуктів	Міністерство економіки, праці та підприємництва (Департамент з питань захисту споживачів)

Країна	Органи для контролю за безпечністю харчових продуктів	Органи з питань захисту прав споживачів
Кіпр	Міністерство охорони здоров'я; Міністерство сільського господарства, природних ресурсів та довкілля	Комітет з питань захисту конкуренції
Чехія	Міністерство сільського господарства; Міністерство охорони здоров'я	Міністерство промисловості та торгівлі
Данія	Міністерство з питань харчових продуктів, сільського господарства та рибного господарства; Адміністрація з питань ветеринарії та харчових продуктів; Агенція з питань сільського господарства та риболовства	Служба Данії з питань конкуренції та споживачів
Естонія	Міністерство сільського господарства (до складу якого входять Департамент з питань ветеринарії та харчових продуктів, Департамент сільського господарства, Лабораторія перевірок у сфері ветеринарії та харчових продуктів, Сільськогосподарський дослідницький центр); Міністерство соціальної політики (займається питаннями охорони здоров'я)	Комітет з питань захисту прав споживачів
Фінляндія	Міністерство сільського та лісового господарства; Міністерство з соціальних питань та охорони здоров'я; Агенція Фінляндії з питань безпеки харчових продуктів; Національний наглядовий орган з питань безпечності водопровідної води; Митниця Фінляндії	Служба з питань конкуренції та споживачів
Франція	Міністерство сільського господарства, харчових продуктів, рибного господарства, сільських справ та планування користування землями; Міністерство економіки, фінансів та промисловості; Міністерство охорони здоров'я та з питань соціальної політики; Агентство Франції з питань харчових продуктів, довкілля та охорони праці	Генеральний директорат з питань конкуренції, споживання та подолання шахрайства
Греція	Міністерство з питань сільського розвитку та харчових продуктів; Міністерство з питань охорони здоров'я та соціального добробуту	Загальний директорат зі справ споживачів
Угорщина	Міністерство сільського розвитку; Міністерство з питань праці та охорони здоров'я	Служба Угорщини з питань захисту споживачів
Італія	Міністерство охорони здоров'я; Міністерство сільського господарства з питань харчових продуктів та лісового господарства	Міністерство економічного розвитку (Генеральний директорат з питань ринкової гармонізації та захисту споживачів)
Латвія	Міністерство сільського господарства; Інститут з питань безпеки харчових продуктів, здоров'я тварин та з питань довкілля; Державна служба захисту рослин; Служба з питань ветеринарії та харчових продуктів	Центр з питань захисту прав споживачів
Нідерланди	Міністерство з питань охорони здоров'я, соціального добробуту та спорту; Міністерство економіки; Служба Нідерландів з питань безпеки харчових продуктів та споживчих товарів	Служба Нідерландів з питань захисту споживачів та ринків

Джерело: [7]

розроблено авторами за даними [7]

З таблиці бачимо, що в кожній країні Європейського Союзу є розмежування між органами для контролю за безпечністю харчових продуктів та органами для захисту прав споживачів. Це має певні переваги, серед яких, наприклад, кожен орган займається своєю роботою, не втручаючись у роботу інших; професіоналізм та спеціалізація органів контролю та захисту; більш ефективна робота в порівнянні з єдиним органом контролю та захисту.

В європейських країнах переважає концепція вільного ринку з чітким контролем за безпечністю товарів, робіт та послуг, які можуть вплинути на здоров'я та безпеку людей, тварин та рослин. Контроль за якістю всіх інших споживчих товарів організовується за принципом здійснення вибірко-

вих контролів та перевірок, замовлених (і оплачених) самим виробником. Слід зазначити, що ринок регулює себе сам, стимулюючи виробника до кращих (а отже, якісніших) пропозицій.

Віддаючи поінформовану перевагу тим чи іншим товарам, роботам чи послугам, споживач контролює характеристики товарів, які споживає. Виробник прямо зацікавлений у меншій кількості скарг та рекламаций від споживачів, а отже, і відповідальність за якість своєї продукції бере повністю на себе.

Таким чином, роль держави в такому загальноєвропейському контексті полягає виключно в захисті прав та інтересів споживачів, що треба враховувати у вітчизняній практиці, тобто в Україні треба впроваджувати таку систему і такі стандарти, які б не мали необґрунтованих та спонтанних перевірок виробника, але мали б чітку систему правил, якими він повинен керуватися.

Слід зазначити, що в Україні існує потенційно високий рівень корупції у сфері захисту прав споживачів та управління безпечністю харчових продуктів та низький рівень культури споживання. Більшість споживачів не бажають захищати свої права у судовому порядку, бо вважають, що це марно. Деякі з них не розуміють, як це робити, до кого звертатися, а більшість не впевнені у справедливому судовому захисті.

Отже, Україні треба запозичити досвід з країн Європейського Союзу та впровадити на своїй території такі напрямки із захисту прав споживачів:

- розмежувати обов'язки по контролю за безпечністю товарів та захисту прав споживачів;
- проводити цілеспрямовану просвітницьку та інформаційну роботу щодо освіти споживачів;
- реформувати судову систему;
- зупинити корупцію у сфері контролю за якістю та безпечністю товарів.

Дія Угоди про асоціацію між Україною та ЄС поширюється також на сферу захисту прав споживачів. Сторони домовились співпрацювати з метою забезпечення високого рівня захисту споживачів і досягнення сумісності між національними системами захисту прав споживачів, а також поступово наблизити законодавство України до норм ЄС, у той же час, не створюючи бар'єрів для торгівлі. Для досягнення вищезазначених цілей співпраця повинна, зокрема, враховувати сприяння обміну інформацією про системи захисту прав споживачів, надання експертних даних про інституційні та технічні можливості для забезпечення додержання законодавства та формування системи нагляду за ринком, поліпшення якості інформації для споживачів, впровадження навчальних заходів для представників органів влади та представників інтересів споживачів, а також сприяння розвитку незалежних асоціацій споживачів і розширенню контактів між представниками споживачів [8].

Зазначена угода матиме такі наслідки для бізнесу, як імплементація норм ЄС у національне законодавство, що означатиме посилення захисту прав споживачів в Україні. Відповідно, це сприятиме витісненню з ринку недобросовісних конкурентів, які маніпулюють якістю пропонованих товарів/послуг. Для домогосподарств передбачено виконання досягнутих домовленостей, що призведе до активізації процесів створення незалежних громадських організацій споживачів та буде сприяти кращій обізнаності домогосподарств щодо споживчих якостей товарів та послуг, підвищенню рівня захисту від неякісної продукції, яка може становити загрозу життю та здоров'ю споживачів. Для державного сектору – співпраця з ЄС у цій сфері дозволить гармонізувати законодавство у сфері захисту прав споживачів, налагодити більш тісні зв'язки між відповідними профільними регулюючими агенціями та взаємодію у сфері розвитку систем нагляду за виконанням норм захисту прав споживачів, а також підвищити ефективність дотримання цих норм в Україні. Однак вищезазначене вимагатиме підвищення інституційної спроможності відповідних національних агенцій, навчання персоналу та додаткових фінансових витрат.

Висновок або наукова новизна. Виходячи з дослідження закордонного досвіду, Україна повинна звернути увагу на захист прав споживачів, оскільки ці відносини мають значний вплив на економічні показники. Доцільним є імплементація норми директив Європейського союзу, встановлення санкцій за порушення законодавства у частині порушення прав споживачів, визначення компетенції органу, відповідального за захист прав споживачів, наділивши його повноваженнями на застосування адміністративних санкцій за вчинення порушення, введення дієвого позасудового механізму вирішення спорів [9, с. 47]. При цьому слід ввести законодавчі обмеження у діяльність виробників на стадії переддоговірного впливу на споживача, встановити детальні вимоги до змісту та форми реклами, зобов'язати розкривати повну інформацію про послуги та товари, з можливістю введення стандартизованої форми надання інформації в секторах економіки, урегулювати діяльність посередників.

Отже, можна зробити висновок, що захист прав споживачів у сучасному суспільстві, яке пропонує велику різноманітність товарів та послуг належної та неналежної якості, відіграє дедалі важливішу роль. Важливість цивільно-правового забезпечення захисту прав споживачів визначається тим, що в Україні є досить актуальною проблема наслідків споживання неякісних товарів та надання неякісних послуг.

Слід запропонувати на державному рівні забезпечити захист прав споживачів, надавати можливість вільного вибору продукції та послуг, сприяти здобуттю знань і кваліфікації, які необхідні для прийняття самостійних рішень під час придбання та використання продукції відповідно до потреб споживачів.

Також держава повинна сприяти позитивним змінам в економіці країни, створювати сприятливий клімат для розвитку підприємництва, сприяти зростанню прибутків населення, що в комплексі позитивно вплине на стан споживчого ринку, оскільки будуть розвиватися ефективні взаємовідносини підприємців та споживачів, що сприятиме подальшому вдосконаленню їх правового регулювання, більш чіткому закріпленню взаємних прав та обов'язків, а також механізму забезпечення й захисту прав та інтересів споживачів.

Перелік посилань:

1. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Грабовська Г. М. Теоретико-правові основи забезпечення дотримання прав споживачів / Г.М. Грабовська // Науковий вісник Херсонського державного університету. - 2014. - №1(1). – С. 47.
3. Пісний Б.М. Удосконалення інституціонального забезпечення захисту споживчих інтересів шляхом формування механізму ринкового нагляду / Б. М. Пісний // Інноваційна Економіка. – 2013. – №6. – С. 170-173.
4. Юридичний путівник споживача: Навч.-практ. посіб. / Теліпка В. Е., Панасюк С. А., Клименко О. І. та ін.; За заг. ред. Теліпка В. Е. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 368 с.
5. Коваленко А. В. Органи місцевого самоврядування в системі державного контролю з питань захисту прав споживачів / А. В. Коваленко // Теорія та практика державного управління. – 2012. – С. 374-379.
6. Розпорядження Кабінету Міністрів від 6 квітня 2016 р. № 260-р [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248954283>.
7. Інститут суспільно-економічних досліджень: офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ises.org.ua/>.
8. Угода про Асоціацію з ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/files/a/2/a2732e1-economic-ied.pdf>.
9. Шафалюк – Шафалюк О. К. Поведінка споживачів: Курс лекцій. – К.: КНЕУ, 2003. – 68 с.

Стаття надійшла: 09.12.2016 р.

Рецензент: д.е.н., проф. Дмитрієв І.А.

Рецензент: д.е.н., доц. Бервено О.В. (Харківський торговельно-економічний інститут КНТЕУ).

УДК 331.101.3

JEL Classification: M12

МОТИВАЦІЯ СПІВРОБІТНИКІВ, ЯКІ ПРАЦЮЮТЬ НА ЗАКОРДОННОМУ РИНКУ

Горовий Д.А., д.е.н., доцент

Горова К.О., к.е.н., доцент

Задорожня А.В.

Харківський національний автомобільно-дорожний університет

Анотація: В сучасних умовах саме управління співробітниками багато в чому забезпечує конкурентоспроможність підприємств і стабільність їх підприємницького успіху. Особливо, якщо співробітники є іноземцями, або резидентами, що працюють на закордонному ринку. Знання мотиваційних установок такого працівника, уміння їх формувати і направляти відповідно до особистих цілей і завдань компанії являється найважливішим питанням сучасного бізнесу. Метою статті є аналіз мотиваційних процесів на закордонному ринку та визначення оптимальних та дієвих мотиваторів для робітників. Зокрема, для вирішення цієї мети в роботі розв'язані наступні завдання: 1. розглянуто теоретичні аспекти мотивації трудової діяльності персоналу в різних країнах світу; 2. проведена класифікація трудових мігрантів-українців; 3. визначено елементи мотивації праці в країнах з розвинутою ринковою економікою; 4. розроблено рекомендації щодо удосконалення мотивації трудової діяльності персоналу. Інформаційну базу дослідження становлять публікації з міжнародної економіки, менеджменту та управління персоналом, з питань мотивації та стимулювання працівників українських і зарубіжних авторів, результати статистичних досліджень тощо.